

ULOGA GRUPA SOLIDARNE RAZMJENE U RAZVOJU EKOLOŠKE POLJOPRIVREDE U HRVATSKOJ

THE ROLE OF COMMUNITY SUPPORTED AGRICULTURE IN THE DEVELOPMENT OF ORGANIC AGRICULTURE IN CROATIA

IVAN SARJANOVIĆ¹

¹Osnovna škola Horvati, Zagreb, Hrvatska / *Horvati Elementary School, Zagreb, Croatia*

Primljeno / *Received*: 2013-12-21

UDK 631.95:664(497.5)=111=163.42

Prethodno priopćenje
Preliminary communication

Grupe solidarne razmjene jedan su od oblika proizvodnje i razmjene hrane koji su suprotstavljene komercijalnoj poljoprivredi. Sastoje se od sudionika koji kupuju svježu, netretiranu i lokalno uzgojenu hranu izravno od proizvođača, čime se dijeli rizik i eliminiraju prekupci. Rad prikazuje osnovne postulate funkcioniranja grupa solidarne razmjene i povijesne okolnosti njihova razvoja. Osim ekonomske komponente funkcioniranja grupa koja je najvidljivija (osiguravanje otkupa poljoprivrednika), naglašene su i socijalna i kulturna dimenzija djelovanja grupa. Temeljni je dio rada prikaz funkcioniranja grupa solidarne razmjene u Hrvatskoj i usporedba socio-ekonomskih obilježja članova grupa i poljoprivrednika koji ih opskrbljuju sa svjetskim trendovima. Rezultati su prikupljeni anketnim istraživanjem provedenim putem interneta (46 članova grupa i pet poljoprivrednika) tijekom ožujka i travnja 2013. Istraživanje je potvrdilo da su, u skladu s početnim hipotezama, članovi grupa mlađe i natprosječno obrazovane osobe nastanjene u velikim gradovima i urbaniziranim regijama (Zagreb, Kvarner, Istra) motivirane ponajprije eko-socijalnim razlozima (ekološka svijest, zdrava hrana i suradnja s članovima grupe). Poljoprivrednici koji surađuju s grupama bave se ekološkom poljoprivredom na gospodarstvima manjim od hrvatskog prosjeka, surađuju s grupama radi lakšeg plasmana proizvoda te smatraju da grupe pozitivno utječu na njihovu zaradu i uključenost lokalne zajednice.

Ključne riječi: grupe solidarne razmjene, ekološka poljoprivreda, Hrvatska

Community supported agriculture (CSA) refers to those agricultural activities that contrast with commercial agriculture. They consist of members who pay for fresh, untreated and locally grown food directly from farmers. In this way the risk is shared and the resellers are eliminated. This paper discusses the basic principles of CSA functioning and the historical circumstances of their development. Besides the economic dimension of the functioning of CSA groups, which is most important (ensuring of purchase), emphasis is also given to the social and cultural dimension of the groups activity. The basis of the work is the presentation of the functioning of CSA groups in Croatia and a comparison of social and economic characteristics of the group members and the farmers that collaborate to the groups with trends in the world. The results were collected by administering an online questionnaire among 46 group members and 5 famers. The survey has confirmed the starting hypothesis – that the group members are younger and highly educated persons who live in large cities or urbanized regions (Zagreb, Kvarner, Istria) and are driven by eco-social motives (ecological consciousness, healthy food, cooperation with group members). Farmers who cooperate with CSA groups are practicing ecological agriculture on farms that are smaller than an average Croatian farm. They collaborate with the groups because of easier selling of the products and they find that the groups have a positive effect on their income and involvement in the local community.

Key words: community supported agriculture, organic agriculture, Croatia

Uvod

"Budući da naša egzistencija najviše ovisi o poljoprivredi, ne možemo povjeriti tako esencijalnu aktivnost samo poljoprivrednicima koji čine 2% američkog stanovništva¹. Kako poljoprivreda postaje sve udaljenija od života prosječne osobe, sve je manje sposobna da nas opskrbi čistom, zdravom i životvornom hranom, odnosno čistim, zdravim i oživotvorujućim okolišem. Mali udio poljoprivrednika, suočen s dugom i opterećen odgovornošću nije u mogućnosti zadovoljiti potrebe svih ljudi. Sve više i više ljudi to razumije i postaju spremni podijeliti poljoprivrednu odgovornost s aktivnim poljoprivrednicima" (GROH, MCFADDEN, 1990: 6).

Već je u drugoj polovici 20. stoljeća povećana svijest o ekološki i socijalno destruktivnom djelovanju komercijalne poljoprivrede temeljene na eksploataciji fosilnih goriva i ljudskog rada. Među najvidljivijim negativnim posljedicama konvencionalne poljoprivrede mogu se izdvojiti erozija i onečišćenje tla, onečišćenje vode, smanjenje plodnosti i biološke raznolikosti u tlu, osiromašenje većeg dijela ruralnog stanovništva te gubitak identiteta. Kao najprominentniji odgovor takvom obliku poljoprivrede javila se ekološka poljoprivreda. Nju se najjednostavnije može opisati kao poljoprivrednu metodu koja proizvodi hranu iz zdrave i cjelovite zajednice zemlje i biljaka bez upotrebe mineralnih gnojiva, genetski modificiranih organizama (GMO), pesticida i drugih sintetičkih kemijskih pripravaka. Ekološka poljoprivreda dugoročno poboljšava kvalitetu tla i pridonosi povećanju biološke raznolikosti. Bilo bi pogrešno promatrati ekološku poljoprivredu isključivo kroz proizvodnu komponentu. Ona se mora shvatiti kao dio pogleda na svijet koji je usmjeren unošenju socioekonomskih i sociokulturnih promjena koje će izgraditi pravedan i održiv sustav (PUĐAK, BOKAN, 2011.).

Iz poimanja poljoprivrede kao dijela općega društvenog razvoja proizašle su i grupe solidarne razmjene (GSR). Njih uz još neke nekonvencionalne oblike poljoprivrede (gradski vrtovi, ekosela) možemo shvatiti kao drugu generaciju poljoprivrednih aktivnosti koje su suprotstavljene komercijalnoj poljoprivredi (SCHNELL, 2007.). Navedeni oblici poljoprivrede su izrazito lokalno orijentirani i rezultat su

¹ Podatak se odnosi na SAD, 1990. godine.

Introduction

"Since our existence is primarily dependent on farming, we cannot entrust this essential activity solely to the farming population - just 2% of Americans¹. As farming becomes more and more remote from the life of the average person, it becomes less and less able to provide us with clean, healthy, lifegiving food or a clean, healthy, lifegiving environment. A small minority of farmers, laden with debt and overburdened with responsibility, cannot possibly meet the needs of all the people. More and more people are coming to recognize this, and they are becoming ready to share agricultural responsibilities with the active farmers." (GROH, MCFADDEN, 1990: 6)

The second half of the 20th century already saw a rise in awareness of environmentally and socially destructive effects of commercial agriculture based on exploitation of fossil fuels and human labour. Some of the most evident negative consequences of conventional agriculture are soil erosion and pollution, water pollution, decrease in fertility and biological diversity of soil, impoverishment of the majority of the rural population and loss of identity. Organic agriculture emerged as the most prominent answer to this type of agriculture. In simple terms, it is an agricultural method of producing healthy food in an environment of healthy and wholesome coexistence of soil and plants without the use of mineral fertilizers, genetically modified organisms (GMO), pesticides and other chemicals. In the long run, organic agriculture improves soil quality and promotes biological diversity. However, it would be flawed to view organic agriculture exclusively through its productive component. It must be seen as part of a world view which is focused on introducing socioeconomic and sociocultural changes that will build a fair and sustainable system (PUĐAK, BOKAN, 2011).

This concept of agriculture as a component of overall social development was the basis for the development of Community Supported Agriculture (CSA). CSA can be perceived, along with some other non-conventional forms of agriculture (community gardens, ecovillages), as the second generation of agricultural activities which are opposed to commercial agriculture (SCHNELL, 2007). These forms of agriculture are pronouncedly locally oriented and emerge as a result of social

¹ Data refer to the USA in the year 1990.

društvenog i ekonomskog razvoja zajednice. Lyson (2004.) ih naziva *građanskom poljoprivredom* jer njihove aktivnosti nisu praćene potporom državnih institucija, već znanja i informacije o tom obliku poljoprivrede dolaze izravno iz zajednice građanske poljoprivrede. Tako se poljoprivreda mijenja odozdo umjesto odozgo. Ovakvi oblici poljoprivrede (posebice ekosela) u nekim se sociološkim izvorima promatraraju kao dio novoga društvenog pokreta – pokreta povratka zemlji (*back to the land movement*). Takve aktivnosti mijenjaju dominantne društvene obrasce i strukture potičući samodostatnost, vlastitu proizvodnju hrane i energije te solidarnost (PUĐAK, BOKAN, 2011.). Vrlo je važno napomenuti da pokret ne teži mijenjanju svijeta izvan sebe i svoje neposredne okoline, nego razvija svijest da osobne odluke (održiv način života) postaju politički čin, odnosno vid aktivizma (PUĐAK, BOKAN, 2011.).

Grupe solidarne razmjene djeluju u više oblika, no svima im je težište u izgradnji lokalnog i pravednog poljoprivrednog sustava koji će omogućiti poljoprivrednicima da se što je moguće više brinu o zemlji, a u isto vrijeme zadrže produktivnost (FARNSWORTH I DR., 1996.). U skladu sa svojim razvojnim temeljima grupe solidarne razmjene posjeduju potencijal poboljšanja kako u ekonomskoj, tako i u socijalnoj sferi. Za potrebe ovoga članka posebno je važno istaknuti neospornu geografsku predisponiranost grupa solidarne razmjene, jer one promiču oblikovanje lokalnih sustava te potiče izavnu povezanost potrošača i poljoprivrednika u okolišu koji ih održava. Uz to neosporno je da izgradnja lokalnih sustava može pozitivno utjecati na stanje ekološke poljoprivrede, koja je bitna sastavnica diverzifikacije poljoprivrede. Taj je proces, uz diverzifikaciju gospodarstva, adekvatnu populacijsku politiku, poboljšanje prometne i socijalne infrastrukture, veće oslanjanje na obnovljive izvore energije i preoblikovanje mreže naselja, važna komponenta revitalizacije ruralnog prostora u Hrvatskoj (NEJAŠMIĆ, 1991.). No za potpuno shvaćanje vrijednosti ovakvog oblika poljoprivrede, nužno je promotriti fenomen u širem kontekstu koji uključuje potpunije shvaćanje poljoprivrede i ponovno usađivanje veza ljudi i prostora koje su se izgubile tokom moderniteta (SCHNELL, 2007.).

and economic development of a community. Lyson (2004) calls them *civic agriculture* since these activities are not supported by state institutions, and knowledge and information about this form of agriculture comes directly from the civic agriculture community. Such agriculture is changing from the bottom, not from the top. These modes of agriculture (especially ecovillages) are seen by some sociologists as part of a new social movement – *back to the land movement*. These types of activities are changing dominant social patterns and structures by promoting self-sufficiency, own food and energy production and solidarity (PUĐAK, BOKAN, 2011). It is very important to mention that the movement does not strive to change the world outside itself and its immediate surroundings, but to develop awareness that personal decisions (sustainable lifestyle) are becoming a political act, that is, a mode of activism (PUĐAK, BOKAN, 2011).

Community Supported Agriculture groups vary in form, but they are all based on building local and fair agricultural system which will enable farmers to tend the land as much as possible while keeping productivity (FARNSWORTH ET AL., 1996). In accordance with their development-oriented foundations, Community Supported Agriculture groups have a potential for improvement in economic, as well as in social spheres. For the purpose of this article, it is especially important to emphasize the unquestionable geographic predisposition of Community Supported Agriculture, since it promotes the formation of local systems and encourages a direct connection between consumers and farmers in an environment which sustains them. Furthermore, the formation of local systems can undoubtedly have a positive effect on the status of organic agriculture, which plays an important role in the diversification of agriculture. This process, accompanied by the diversification of economy, adequate population policy, improvements in transport and social infrastructure, increased use of renewable energy sources and reshaping the settlement network, is an important component in the process of revitalising rural space in Croatia (NEJAŠMIĆ, 1991). However, in order to fully understand the value of this type of economy, it is necessary to observe the phenomenon in a wider context, which includes a more comprehensive understanding of agriculture, and re-establishing the connection between people and their environment, which has been broken in the modern age (SCHNELL, 2007).

Cilj, hipoteze i metodologija

U analizi ovoga rada mogu se izdvojiti dva temeljna cilja. Prvi se tiče prikazivanja općih obilježja grupa solidarne razmjene u svijetu (uvjeta nastanka, organizacijske strukture, principa rada i načina djelovanja) u kojem će se naglasiti geografski relevantna problematika. Drugi je cilj upoznavanje s djelovanjem grupa solidarne razmjene u Hrvatskoj. Iako su grupe solidarne razmjene u Hrvatskoj u pionirskoj fazi razvoja, veoma su dobar indikator novih socioekonomskih tendencija koje mogu uvelike koristiti hrvatskom društvu te jedno od potencijalno najboljih rješenja za poteškoće u poljoprivredi, posebice ekološkoj. U radu "Ekološka poljoprivreda Hrvatske: problemi i mogućnosti razvoja" glavne poteškoće koje su vlasnici ekoloških poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj istaknuli su neorganizirano tržište i plasman robe te nedovoljnu ekološku svijest (PEJNOVIĆ I DR., 2012: 141-159). Glavnina ekoloških proizvoda plasira se na lokalno tržište, a kao jedno od glavnih obrazloženja ispitanici su naveli kako im je zbog "neinformiranosti potencijalnih kupaca vrlo bitan izravan kontakt potrošač-prodavač (proizvođač)" (PEJNOVIĆ I DR., 2012: 150). Vidljivo je da grupe solidarne razmjene izvrsno iskorištavaju ovu tendenciju. Ne smije se zanemariti njihova uloga u otkupu i povećanju ekološke svijesti te aktivnom sudjelovanju u gospodarskom i društvenom životu zajednice, što su hrvatski ekološki poljoprivrednici u istom istraživanju izdvojili kao najvažnije čimbenike razvoja ekološke poljoprivrede (PEJNOVIĆ I DR., 2012.).

Unatoč činjenici da su grupe solidarne razmjene u Hrvatskoj nalaze u pionirskoj fazi razvoja, mišljenja smo da se njihova glavna obilježja u najvećoj mjeri poklapaju s grupama u zemljama s većom tradicijom (SAD, Švicarska, Francuska, Italija). Analizirajući obilježja grupa u spomenutim zemljama (posebice u SAD-u na čijem je području provedeno najviše istraživanja) moguće je izdvojiti nekoliko osnovnih hipoteza:

- grupe solidarne razmjene (GSR) nalaze se u okolini velikih gradova,
- konzumenti koji tvore grupe mlađe su osobe višeg obrazovnog statusa,
- među glavnim razlozima pristupanju GSR-u mogu se izdvojiti ekološka i društvena osviještenost, želja za što bližim kontaktom s proizvođačem te ekonomska dobit,

Objective, hypotheses and methodology

This paper aims to achieve two basic objectives. The first is to present general characteristics of Community Supported Agriculture worldwide (the conditions from which it emerged, organisational structure, principles and modes of operation), where emphasis will be placed on geographically relevant issues. The second objective is to demonstrate the functioning of Community Supported Agriculture in Croatia. Even though Community Supported Agriculture in Croatia is in its pioneering phase of development, it is a very good indicator of new socioeconomic tendencies that can be highly beneficial for Croatian society, and potentially, it may be one of the most successful solutions for problems in agriculture, especially the organic agriculture. According to the paper "Organic Agriculture in Croatia: Problems and Developmental Potential", the main problems pointed out by the owners of organic farms in Croatia are a disorganised market and the placement of products, as well as insufficient environmental awareness (PEJNOVIĆ ET AL., 2012: 141-159). The majority of organic products are placed on the local market; as one of the main reasons for such decision the interviewed farmers pointed out that, since "potential customers lack information, a direct consumer-seller (producer) contact is very important" (PEJNOVIĆ ET AL., 2012, 150). It is obvious that Community Supported Agriculture makes excellent use of this tendency. Moreover, the role of CSA communities in buying commodities and increasing environmental awareness, as well as their active participation in economic and social life of the community should not be neglected— since these factors were pointed out as the most important for the development of organic agriculture by Croatian organic farmers in the aforementioned research (PEJNOVIĆ ET AL., 2012).

Despite the fact that Community Supported Agriculture in Croatia is in its pioneering phase of development, in our opinion its main characteristics correspond for the most part to those of the communities with longer tradition (USA, Switzerland, France, Italy). In the analysis of communities in the mentioned countries (especially in the USA, a country with the highest rate of conducted research) it is possible to single out several basic hypotheses:

- Community Supported Agriculture is located in the vicinity of large cities;
- consumers of the CSA are younger individuals with high level of education;

- poljoprivredna gospodarstva koja opskrbljuju grupe solidarne razmjene površinom su manja od hrvatskog prosjeka i uglavnom su orijentirana na ekološku/biodinamičku proizvodnju,
- poljoprivrednici koji vode gospodarstva povezana s grupama imaju viši stupanj obrazovanja,
- GSR može pridonijeti lakšem plasmanu proizvoda, povećanju ekološke svijesti i većoj uključenosti lokalne zajednice.

Navedene hipoteze testirane su anketom koja je provedena u ožujku i travnju 2013. Ispitani su članovi koji sudjeluju u radu grupa solidarne razmjene u Hrvatskoj (ukupno 46 ispitanika) i poljoprivrednici koji surađuju s grupama solidarne razmjene. Anketa je poslana na *mailing* liste svih grupa koje su postojale u Hrvatskoj u doba pisanja članka. Obradeni su rezultati svih pristiglih odgovora. Iako zbog specifičnih okolnosti razvoja grupa u Hrvatskoj nije postignut statistički reprezentativan uzorak, rezultati mogu uputiti na određene zakonitosti u funkcioniranju grupa i poslužiti kao polazna točka budućih istraživanja ovoga fenomena u Hrvatskoj.

Pregled dosadašnjih istraživanja

Struktura grupa solidarne razmjene (GSR)

Iako poljoprivredna gospodarstva koja opskrbljuju grupe solidarne razmjene pokazuju znatne varijacije u vezi s veličinom, organizacijskom i proizvodnom strukturom, zajedničko im je obilježje težnja za zaobilaznjem prekupaca i ostvarivanje dobiti poljoprivrednika (SCHNELL, 2007.). Grupe solidarne razmjene sastoje se od sudionika koji na početku sjetvene sezone plaćaju udio u proizvodnji artikala, poljoprivrednika koji im osiguravaju svježju, lokalno uzgojenu hranu bez kemijskog tretmana jedanput ili dvaput tjedno tijekom žetvene sezone te skupine volontera koji nadgledaju distribuciju, račune i sl. Članovi grupe i poljoprivrednici zajedno dijele rizike vezane uz financije i proizvodnju te eliminiraju preprodavače. Tako se postojeći sustav temeljen na velikoj potrošnji i distribuciji zamjenjuje lokalno orijentiranim i održivim (FARNSWORTH I DR., 1996.). U "klasičnom" obliku sudionici grupe dobivaju udio žetve. U praksi je mnogo češći oblik koji se može nazvati "pretplatničkim", u kojem poljoprivrednici za dogovorenu svotu

- environmental and social awareness, desire for closest possible contact with the producer, and economic gain can be singled out as some of the main reasons for joining CSA;
  - farms which supply Community Supported Agriculture are smaller in size than a Croatian average farm, and are mostly oriented towards organic/biodynamic production;
  - farm owners who cooperate with CSA have higher degree of education;
- CSA can facilitate the placement of products, increase environmental awareness and lead to higher participation of local communities.

These hypotheses were tested in a survey that was conducted in March and April 2013. The survey respondents are members of the Community Supported Agriculture in Croatia (46 respondents altogether) and farmers who cooperate with the Community Supported Agriculture. The survey was sent to mailing lists of all CSA groups that existed in Croatia at the time of writing this paper. All received survey results were analysed. Although, due to the specific circumstances of the development of CSA in Croatia a statistically representative model was not achieved, the results can point to certain regularities in CSA operating modes and can serve as a starting point for future research of this phenomenon in Croatia.

Overview of the research history

Structure of Community Supported Agriculture (CSA)

Although the farms that supply Community Supported Agriculture display significant variation in terms of size, organisational and production structure, their common characteristic is a tendency towards bypassing middlemen and ensuring profit for farmers (SCHNELL, 2007). Community Supported Agriculture consists of shareholders who pay their share in the farm produce at the beginning of the sowing season, farmers who provide them with fresh, locally grown organic food once or twice a week during the harvest, and groups of volunteers who supervise distribution, bills, etc. CSA members and farmers share financial and production-related risks, and eliminate middlemen. Thus the existing system based on large-scale consumption and distribution is replaced by one which is locally oriented and sustainable (FARNSWORTH ET AL., 1996). In its "classical" form, CSA members receive

jamče odgovarajuću količinu poljoprivrednih proizvoda. Neka poljoprivredna gospodarstva uzgajaju isključivo za opskrbu GSR-a, dok neka dio žetve plasiraju na tržnice i u restorane (SCHNELL, 2007.).

Uzme li se u obzir veličina, poljoprivredna gospodarstva koja opskrbljuju grupe solidarne razmjene mogu varirati od malih, na kojima rade jedan ili dva poljoprivrednika, do velikih kompleksa s manjim dijelom namijenjenim grupama solidarne razmjene (najčešće ekološki orijentirana poljoprivreda). No, kao što pokazuju rezultati istraživanja, najčešće je riječ o manjim gospodarstvima. Iako su poljoprivredna gospodarstva nastala u sklopu grupa solidarne razmjene prvotno bila usmjerena isključivo na proizvodnju voća i povrća, u novije vrijeme proizvodnja se širi na namirnice životinjskog podrijetla i prerađene proizvode (kruh, zimnica i sl.) (SCHNELL, 2007.).

Postoje varijacije i u organizaciji poljoprivrednih gospodarstava vezane za odluke, rad na gospodarstvu i podjelu uroda. U nekim grupama manja skupina sudionika (svojevrna "jezgra grupe") izrađuje smjernice razvoja gospodarstva, dok u drugima sudionici grupe nemaju utjecaja na poslovanje gospodarstva. Na nekim su gospodarstvima članovi grupe zaposleni, neka smanjuju cijenu proizvoda ovisno o količini volonterskog rada, dok neka ne žele da članovi grupe pomažu u radu gospodarstva. Članovi grupe negdje dobivaju određen skup proizvoda, a negdje postoji mogućnost izbora među ponuđenim opcijama (FARNSWORTH I DR., 1996.).

Povijest razvoja grupa solidarne razmjene

Sustav Teikei u Japanu

Ideje na kojima su zasnovane grupe solidarne razmjene vuku korijen iz japanskog principa *Teikei*. Japan je zemlja u kojoj se i danas poljoprivredna proizvodnja vrši na iznimno malim površinama – 80% poljoprivrednih gospodarstava su manja od 1,5 ha. Sve do 1960-ih japanska je poljoprivreda bila kompleksna i samodostatna. Nakon Drugoga svjetskog rata, kao dio postratnog sporazuma, na japansko tržište prodiru poljoprivredni proizvodi iz SAD-a. Zahtjevi za ekonomskim rastom potaknuli su napuštanje sela. Sve je to utjecalo na širenje novog načina obrade zemlje zasnovanog na

their share of harvest. In reality, a much more common form, which can be called "subscription", is one where farmers guarantee a corresponding amount of goods for an agreed sum. Some farms produce exclusively for supplying CSA, while others place a part of the harvest in the farmers' markets and restaurants (SCHNELL, 2007).

In terms of size, farms which supply Community Supported Agriculture can vary from small, with one or two farmers, to larger operations with a minor part intended for Community Supported Agriculture (most often environmentally oriented agriculture). Nevertheless, the results of research indicate that small farms are the most common type. Although the farms which were established as part of Community Supported Agriculture were focused at the beginning exclusively on fruit and vegetable production, the production has been recently extending to involve animal products as well as processed food (bread, winter preserves, etc.) (SCHNELL, 2007).

There are also variations in farm organisation pertaining to decision making, work on the farm and produce distribution. In some CSA groups, a small group of members (a sort of "core group") plans future guidelines for the farm development, while in others, members have no influence on the farm operation. Some farms employ group members, some reduce the price of products depending on the quantity of volunteer work, while others do not want group members to assist in the farm work. In some cases, members receive a mix of produce, while in others there is a possibility of choice (FARNSWORTH ET AL., 1996).

History of the development of Community Supported Agriculture

The Teikeisystem in Japan

The ideas that form the basis of Community Supported Agriculture have their roots in the Japanese *Teikei* principle. Japan is a country where agricultural production is still conducted on farms of extremely small size – 80% of farms are smaller than 1.5 ha. Until 1960s, Japanese agriculture was complex and self-sufficient. After the World War II, in accordance with the post-war agreement, agricultural products from the USA infiltrated Japanese market. Demands for economic growth induced the abandonment of rural areas. All these factors influenced the expansion of a new

velikim posjedima, monokulturi i mehanizaciji (PARKER, 2005.).

Takva se poljoprivreda vrlo brzo suočila s nizom ekoloških i socijalnih poteškoća koje prate takav način proizvodnje – onečišćenje vode i zraka, smanjenje kvalitete i onečišćenje tla, odustajanje od sađenja manje isplativih kultura, ovisnost o drugom izvoru prihoda i dr. Kao otpor takvoj vrsti poljoprivrede koja je strana japanskoj tradiciji i kao odgovor na niz nepovoljnih ekoloških i zdravstvenih posljedica pretjerane upotrebe pesticida i umjetnih gnojiva javio se sustav *Teikei* (PARKER, 2005.).

Teikei je poljoprivredni sustav usmjeren alternativnoj distribuciji proizvoda organske poljoprivrede u Japanu. Japanska udruga za organsku poljoprivredu, krovna organizacija za *Teikei* grupe, osnovana je kao neovisna udruga 1971. Godine 2000. okupljala je oko 3 000 članova, od kojih je približno četvrtina proizvođači. Posebnost sustava *Teikei* i djelovanja udruge od početaka je inzistiranje na socijalnoj dimenziji i poticanju povezivanja proizvođača i potrošača, što dovodi do poboljšanog stanja ljudskog zdravlja i okoliša. U Japanu je takav način djelovanja predstavljen kroz *Yuki* – ideju da postoje zakoni i načela iznad prirodnih procesa te da bi idealna poljoprivreda trebala biti harmonična razmjena dobara između proizvođača i potrošača. Sustav *Teikei* temelji se na izravnoj distribuciji proizvoda koja se zasniva na čvrstoj povezanosti proizvođača i potrošača u kojem obje strane imaju aktivnu ulogu i ulažu svoj rad i kapital, što je temelj idealnog funkcioniranja grupa solidarne razmjene (PARKER, 2005.).

Grupe solidarne razmjene u Sjevernoj Americi (Community Supported Agriculture – CSA)

Zbog velikog broja grupa čija su obilježja iscrpno obrađena u literaturi, posebno je značajan razvoj sjevernoameričke verzije GSR – CSA (*Community Supported Agriculture*). Prve su grupe osnovane 1986. u Massachusettsu i New Hampshireu (FARNSWORTH I DR., 1996.). U istraživanju gospodarstava koja opskrbljuju grupe solidarne razmjene u SAD-u provedenome 2001. (LASS I DR., 2003.), profilirane su osobine takvih gospodarstava na relativno velikom uzorku (više od 300 gospodarstava) koji daje naslutiti određene pravilnosti:

mode of land management based on large farms, monoculture and mechanisation (PARKER, 2005).

This type of agriculture quickly faced a series of environmental and social problems which accompany this type of production – water and air pollution, reduction in quality and pollution of soil, abandoning the cultivation of less profitable sorts, dependency on other source of income, etc. The *Teikei* system emerged as resistance to this type of agriculture which was unknown in Japanese tradition, and as a response to a series of unfavourable environmental and health consequences caused by excessive use of pesticides and chemical fertilisers (PARKER, 2005).

Teikei is an agricultural system which is focused on alternative distribution of organic agriculture products in Japan. The Japanese Organic Agriculture Association, the umbrella organisation for *Teikei* groups, was established in 1971 as an independent organisation. In 2000, the organisation had around 3,000 members, around a quarter of whom were producers. The specific characteristic of the *Teikei* system and the functioning of the association from their very beginnings is the insistence on social dimension and the encouragement of the connection between producers and consumers, which results in advancements in health and environment. In Japan, this type of action is represented through *Yuki* – an idea that there are laws and principles above the natural processes and that ideal agriculture should be a harmonious exchange of goods between producers and consumers. The *Teikei* system is based on direct distribution of products, which is, in turn, based on firm connection between a producer and a consumer where both parties have active roles and invest their work and capital. This is a basis for ideal functioning of Community Supported Agriculture (PARKER, 2005).

Community Supported Agriculture (CSA) in North America

Due to a large number of groups whose characteristics have been thoroughly elaborated in literature, the development of North American version of CSA is particularly significant. First CSA communities were established in 1986 in Massachusetts and New Hampshire (FARNSWORTH ET AL., 1996). In research of farms that supply Community Supported Agriculture in the USA, conducted in 2001 (LASS ET AL., 2003), the characteristics of such farms were profiled on a relatively large sample (over 300 farms) which has provided indications of certain regularities:

- najveći dio gospodarstava nalazi se u okolici velikih urbanih centara na zapadu, sjeveroistoku i sjevernom dijelu Središnje ravnice,
- gospodarstva u sustavu grupa solidarne razmjene iznimno su male površine, na njima je gotovo isključivo organska ili biodinamička proizvodnja, odlikuje ih diverzificirana struktura vlasništva, radne snage i poslovne organizacije (u znatno većoj mjeri prisutni su zakup zemljišta, rad sudionika grupa i volontera, kompenzacija, partnerstva i zadruge),
- gospodarstva u sustavu grupa solidarne razmjene ostvaruju natprosječno visok dohodak, u plasmanu proizvoda većina koristi i druge metode izravne prodaje te organizira društvena i edukacijska događanja za članove grupa i lokalnu zajednicu,
- poljoprivrednici koji sudjeluju u opskrbi grupa solidarne razmjene uglavnom su mladi i obrazovani (gotovo tri četvrtine ih je fakultetski obrazovano – *college degree*) (LASS I DR., 2003.).

Na kraju istraživanja navedene su najveće prednosti i poteškoće poljoprivrednika koji opskrbljuju GSR, a koji su ispitani anketom. U dijelu ankete koji se ticao vlastite procjene stanja na gospodarstvu, najmanje je anketiranih poljoprivrednika bilo nezadovoljno svojom sposobnošću da zatvore financijsku konstrukciju gospodarstva, kvalitetom života, količinom posla i utjecajem lokalne zajednice. S druge pak strane najveće nezadovoljstvo poljoprivrednici su iskazali ostvarenim prihodima i financijskom sigurnošću. U dijelu ankete koji se odnosio na suradnju s grupama, većina poljoprivrednika odgovorila je da im je suradnja unaprijedila mogućnost kontrole troškova na gospodarstvu, poboljšala kvalitetu života i tla na gospodarstvu te suradnju s lokalnom zajednicom i povećala prihode. Očito je da je za navedene poljoprivrednike suradnja s grupama solidarne razmjene donijela niz pozitivnih posljedica u ekonomskom, ekološkom i psihološkom smislu (LASS I DR., 2003.).

Grupe solidarne razmjene u Europi – Švicarska, Francuska, Italija

Švicarska je bila prva europska zemlja koja je počela razvijati koncept blizak sustavu *Teikei* u Japanu. U blizini Geneve 1973. počela je djelovati zadruga koja je okupljala troje radnika i 50

- most farms are located in the vicinity of large urban centres in the West, Northeast and North Central regions,
- CSA farms are extremely small in size, they are almost exclusively engaged in organic or biodynamic production, they are characterised by diversified ownership, labour and business organisation structure (land leases, CSA member and volunteer labour, compensation, partnerships and co-operatives are present in a significantly higher proportion),
- CSA farms achieve above-average income, in placement of their products most of them also use other direct marketing methods and organise social and educational events for group members and local communities,
- the majority of CSA farmers are young and educated (almost three thirds hold a college degree). (LASS ET AL., 2003).

The paper concludes with a list of the most significant advantages and difficulties encountered by the surveyed CSA farmers. In the part of the survey pertaining to the assessment of the condition at the farm, the smallest number of the surveyed farmers were unsatisfied with their ability to cover operating costs, quality of life, workload and community involvement. On the other hand, the farmers expressed greatest dissatisfaction with achieved income and financial security. In the part of the survey pertaining to cooperation with CSA, most farmers answered that their cooperation with CSA improved their ability to control farm costs, quality of life and farm soil, their cooperation with the local community, while it also increased their income. It is evident that cooperation with CSA brought farmers a number of positive outcomes in economic, environmental and psychological sense (LASS ET AL., 2003).

Community Supported Agriculture in Europe – Switzerland, France, Italy

The first European country to initiate the development of a concept similar to the *Teikei* system in Japan was Switzerland. The first co-operative which gathered three workers and 50 buyers started to operate near Geneva in 1973. The CSA movement has experienced an exceptionally rapid development after 2000. Swiss CSA groups are distinguished by member participation in farm work, and most groups lease land. The CSA concept spread from Switzerland to the USA and,

kupaca. Posebno brz razvoj grupe doživljavaju nakon 2000. godine. Švicarske grupe ističu se aktivnošću članova u poljoprivrednim radovima, a većina grupa unajmljuje zemljište. Iz Švicarske se koncept grupa proširio u SAD, a pod utjecajem sjevernoameričkih grupa nastaju prve srodne organizacije u Francuskoj. Vlasnici jednog gospodarstva u blizini Toulona, suočeni s poteškoćama u komercijalnoj poljoprivredi 1990-ih, nakon upoznavanja s konceptom CSA sve su se više okretali lokalnim kupcima. Potpuni raskid s komercijalnom poljoprivredom i okretanje izravnoj suradnji s lokalnim stanovništvom (u početku iz Marseillea) događa se 2000. Tako nastaje prva Udruga za očuvanje seljačke poljoprivrede – AMAP (*Association pour le Maintien d'une Agriculture Paysanne*). Danas ih je gotovo dvije tisuće i udružene su u lokalne, regionalne i nacionalne mreže. Sustav AMAP-a temelji se na prodaji tjednih košarica koje sadrže povrće, voće i mahunarke dostatnih za tri do četiri osobe. Plaća se unaprijed, šest mjeseci prije berbe. Rašireno je pomaganje kupaca u poljoprivrednim radovima. Ideja bliže suradnje proizvođača i potrošača potkraj 20. stoljeća raširila se i u Italiji. Prva tamošnja Grupa solidarne potrošnje (*Gruppo d'Acquisto Solidale*) nastala je 1994. u Firenzi. Zbog njihova velikog broja (samo u okolini Milana postoji stotinjak grupa), posebnost talijanskih grupa je ponuda šireg asortiman proizvoda (uz poljoprivredne proizvode kupuju se i lokalno proizvedene higijenske potrepštine, odjeća i obuća). Pomaganje kupaca u poljoprivrednim radovima prisutno je u znatno manjoj mjeri nego u Francuskoj i Švicarskoj (MEDIĆ I DR., 2012.).

Pozitivni utjecaji grupa solidarne razmjene

Napredak u odnosu proizvođača i potrošača

Najvidljivija pozitivna promjena koju princip rada grupa solidarne razmjene donosi u poljoprivredu tiče se odnosa poljoprivrednika (proizvođača) i potrošača (kupaca). Koncept grupa solidarne razmjene, temeljen na izravnom sporazumu između proizvođača i potrošača u svrhu obostrane koristi, ostavlja veliku mogućnost varijacija ovisno o željama sudionika u procesu. "Ako postoji jedna stvar s kojom se slažu svi sudionici grupa solidarne razmjene, to je da ne postoje formule" (GROH, MCFADDEN, 1990.). Posebnost u odnosima aktera grupa

influenced by the North American groups, the first similar organisations developed in France. Farm owners near Toulon, faced with predicaments in commercial agriculture during the 1990s, started to turn towards local buyers after being introduced with the CSA concept. Complete break-up with commercial agriculture and turn towards direct cooperation with the local population (from Marseille at the beginning) occurred in 2000. This is how the first Association for Preservation of Peasant Agriculture – AMAP (*Association pour le Maintien d'une Agriculture Paysanne*) was established. Today, there are almost 2000 AMAPs and they are organised in local, regional and national networks. The AMAP system is based on selling weekly baskets which contain vegetables, fruit and legumes sufficient for 3 – 4 persons. The payment is made in advance, 6 months before the harvest. Consumers' participation in farm work is common. At the end of the 20th century, the idea of close cooperation between producers and consumers was introduced to Italy. The first Group of Solidary Consumption (*Gruppo d'Acquisto Solidale*) was formed in Florence in 1994. Due to great popularity (there are around hundred groups in Milan area only), the specificity of Italian groups is that they offer a wider assortment of products (aside from agricultural products, they also offer locally produced hygienic accessories, clothing and footwear). Consumer participation in farm work is significantly less present than in France and Switzerland (MEDIĆ ET AL., 2012).

Positive influences of Community Supported Agriculture

Progress in producer-consumer relations

The most evident positive change introduced by Community Supported Agriculture operation principles is the effect on the relationship between farmers (producers) and consumers (buyers). The concept of Community Supported Agriculture, based on direct agreement between the producer and the consumer in order to achieve mutual benefit, leaves a large margin for variation, depending on wishes of the participants in the process. "If there is a common understanding among people who have been involved with CSAs, it is that there is no formula" (GROH, MCFADDEN, 1990). The specificity of relations between the participants in Community Supported Agriculture provides numerous possibilities for improvement. Farmers can get a better insight into

solidarne razmjene otvara brojne mogućnosti za poboljšanje. Poljoprivrednici mogu bolje upoznati želje tržišta te prenijeti svoje zahtjeve i tako bolje služiti dobrobiti zajednice, a kupcima je lakše prenijeti svoje želje. Lamb (1994.) u svojem radu izdvaja sedam najznačajnijih mogućnosti koje grupe otvaraju:

1. oslobađanje poljoprivrednika od imperativa težnje za profitom,
2. lakše predviđanje količine i vrste proizvoda i orijentiranje na proizvodnju temeljenu na potrebama,
3. smanjenje otpada prigodom proizvodnje i distribucije,
4. olakšavanje rizika poljoprivrednika,
5. poticanje potrošača na što veću konzumaciju lokalno uzgojenih proizvoda te poljoprivrednika na proširivanje lokalnih kultura,
6. stvaranje sustava u kojem proizvođači i potrošači nadilaze svoje uske interese,
7. upoznavanje potrošača s uvjetima u kojima se proizvodi hrana.

Kao glavni nedostaci u istom su radu istaknute sljedeće slabosti:

1. nesklad u opcijama potrošača i proizvođača iz čega proizlazi da veći teret u pokretanju grupa snose proizvođači,
2. neki poljoprivrednici zadržavaju navike tržišno orijentirane poljoprivrede,
3. ako poljoprivrednici nisu potpuno fleksibilni u zadovoljenju potreba grupe, dolazi do neiskorištenih proizvoda i gubitka interesa za održavanje grupe,
4. iako potrošači snose dio rizika u slučaju podbačaja žetve, još uvijek postoji potreba za tržištem kao rezervnom varijantom,
5. manjak interesa potrošača za razvijanje drugih društvenih formi koje bi omogućile opskrbu ostalih namirnica koje se koriste u prehrani,
6. neka gospodarstva ne razvijaju detaljan plan proizvodnje i formiranja cijena pa potrošači nemaju pravi uvid u potrebe poljoprivrednika,
7. velik udio posla koji obavljaju volonteri.

U skladu s navedenim jakim stranama i slabostima kao glavni razvojni ciljevi grupa solidarne razmjene navedeni su:

the market demands and also communicate their demands in order to better serve the well-being of the community while, at the same time, it is easier for buyers to communicate their wishes. In his work, Lamb (1994) has isolated seven most relevant opportunities introduced by the groups:

1. liberating the farmer from the imperative of seeking profits;
2. determining in advance the quantity and the type of produce, as well as orientation towards production based on needs;
3. reduction of waste during production and distribution;
4. relieving the farmer from carrying all the risk;
5. encouraging consumers to consume locally grown products as much as possible, and farmers to expand local produce varieties;
6. creating a system in which producers and consumers go beyond their self-interests;
7. introducing consumers to the conditions in which food is produced.

In the same paper, Lamb has also listed the main weaknesses of the groups:

1. disproportion in options available to consumer and producer where producers carry more burden in creating CSA groups;
2. some farmers keep market-oriented agriculture habits;
3. if producers are not entirely flexible in meeting the CSA needs, this may result in unconsumed products and loss of interest in maintaining the group;
4. although consumers carry part of the risk in case of crop failure, there is still need for the market as a backup;
5. the lack of consumer interest in developing other social forms which would enable supply with other food products they consume;
6. some farms do not develop a detailed production and budget plan and consumers do not have a good insight in farmers' needs;
7. a large proportion of work is done by volunteers.

In accordance with the listed opportunities and weaknesses, the main objectives in the development of Community Supported Agriculture are listed as follows:

1. Povećanje uključenosti potrošača. Najveći potencijal grupa solidarne razmjene leži u mogućnosti da potrošači preuzmu inicijativu i povećaju osjećaj socijalne odgovornosti prema hrani koju konzumiraju.
2. Proizvođači moraju uskladiti zahtjev za produktivnošću s potrebom efikasnijeg reagiranja na prohtjeve lokalnog tržišta. Dosadašnja potreba za efikasnošću koja je vezana isključivo za dobit mora se zamijeniti težnjom za efikasnošću temeljenoj na društvenoj odgovornosti.
3. Povećanje suradnje među poljoprivrednicima koji opskrbljuju grupe solidarne razmjene kako bi se podijelio rizik proizvodnje i spriječilo okretanje članova grupe konvencionalnom tržištu.
4. Grupe koje se opskrbljuju kod različitih poljoprivrednika moraju razmjenjivati iskustva, ideje i razvijati načine provođenja zajedničkih aktivnosti te ustanoviti zajednički fond.
5. Razvijanje edukacijskog procesa u kojem bi proizvođači i potrošači utvrdili što znači biti odgovoran prema društvenoj zajednici, kako bi se grupe solidarne razmjene pozicionirale kao dio rješenja kompleksne socijalne problematike.
6. Gospodarstva koja opskrbljuju grupe solidarne razmjene mogu postati ključne točke u širenju nekonvencionalnih i kolektivnih načina korištenja zemljišta (društveni vrtovi, kolektivna gospodarstva i sl.) (LAMB, 1994.).

Poboljšanje ruralno-urbanih odnosa

U istraživanju Sharpa i suradnika koje se posebice fokusiralo na osjetljivo pitanje ruralno-urbanih odnosa (2002.) izdvojena su tri područja u kojima GSR ima veliki pozitivni učinak. Prva je kategorija poboljšanje inače ograničenih mogućnosti interakcije došljaka u ruralno-urbani pojas (posebice onih koji se ne bave poljoprivredom) s poljoprivrednicima, što implicira njihovu bržu asimilaciju u društveni život zajednice. Kao druga beneficija izdvojena je mogućnost stvaranja novog tržišta, odnosno lakšeg plasmana svih proizvoda, što je i jedno od težišta koje ovaj rad pokušava naglasiti. To se posebice odnosi na već spomenutu mogućnost zaobilaznja preprodavača, kao i olakšanu

1. Increase in consumer involvement. The greatest potential of Community Supported Agriculture lies in the opportunity for consumers to take initiative and increase the sense of social responsibility for the food they consume.
2. Producers must reconcile the demand for higher productivity with the need to meet the demands of the local market in a more efficient manner. The existing need for efficiency which is exclusively profit-related must be replaced with a need for efficiency based on social responsibility.
3. Increasing a cooperation among CSA farmers in order to share production risks and prevent turning of CSA members towards conventional market.
4. Consumer groups that get supplies from different CSA farms have to exchange their experiences, ideas, and develop modes of community activities and establish a shared fund.
5. Development of an educational process which would enable both the producers and the consumers to learn about being responsible to the social community in order to position CSA as part of the solution of complex social problems.
6. CSA farms can become focal points in spreading unconventional and collective ways of using land (community gardens, collective farms, etc.) (LAMB, 1994).

Improvement in rural-urban relations

In a research conducted by Sharp et al., which was especially focused on the sensitive matter or rural-urban relations (2002), the authors define three areas in which CSA has a large positive impact. The first category is improvement of otherwise limited possibilities of interaction between the newcomers to the rural-urban interface (especially non-farmers) and farmers, which implies their faster assimilation into the social life of the community. The second benefit is the possibility of creating new markets, i.e. easier placement of all products, which is one of the central points this paper is attempting to emphasize. This especially pertains to the aforementioned possibility of bypassing the middlemen, as well as to the facilitated diversification of production. Finally, the third CSA principle is reflected in an increase of the

diverzifikaciju proizvodnje. Naposljetku, treće temeljne načelo funkcioniranja GSR-a ogleda se u povećanju tzv. socijalnog kapitala koji se očituje kroz čvršće međuljudske i poslovne odnose. Veća solidarnost između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva temelj je očuvanja lokalne poljoprivrede (SHARP I DR., 2002.).

Grupe solidarne razmjene i novo shvaćanje poljoprivrede

Ako se temeljitije promotre nastojanja grupa solidarne razmjene, može se uvidjeti da one nadilaze puko poboljšanje odnosa između proizvođača i potrošača te zadiru u srž poljoprivrede kao djelatnosti (CONE, MYHRE, 2000.). Opisujući uvjete u kojima su se javile grupe solidarne razmjene, Gary Lamb (1994.) navodi da su tadašnji ekonomski uvjeti potpuno razdvojili kupce poljoprivrednih proizvoda od poljoprivrednika i da je tržište poljoprivrednih proizvoda djelovalo više kao prepreka nego kao most u odnosima proizvođača i potrošača. Upravo zbog toga se u doba pojavljivanja grupa solidarne razmjene javila potreba za integralnim shvaćanjem poljoprivrede nasuprot dominantno prihvaćenom *agrobiznisu*. U proučavanju tako postavljenih agroekonomskih odnosa isti je autor izdvojio sljedeća viđenja relacije tržišta i poljoprivrede. U prvom se poljoprivreda promatra kao isključivo kulturna aktivnost i kao takva je potpuno isključena iz ekonomije. Drugo viđenje shvaća poljoprivredu kao dio gospodarstva, ali ju je, s obzirom na to da ne iskorištava prirodna bogatstva, kao npr. industrija, potrebno provoditi u posebnim uvjetima. U posljednjem pristupu poljoprivredne aktivnosti dijele se na "kulturne" i "ekonomske", a razdjelnicom se obično smatra žetva. Nijedan od opisanih odnosa ne može zaživjeti na tržištu u kojem vladaju fluktuirajuće cijene, pretjerano iskorištavanje prirodnih bogatstava, slaba povezanost s kupcima i sl. Stoga poljoprivrednici koji se trude održati proizvodnju koja se brine o resursima i potrošačima mogu biti putokaz promjena u cjelokupnom gospodarstvu te učiniti da dosadašnje gospodarstvo vođeno politikom i orijentirano na kompetitivnost i profit postane skup neovisnih, društveno svjesnih jedinica koje se temelje na potrebama potrošača i racionalnim odlukama proizvođača (LAMB, 1994.).

so-called social capital that is manifested through closer personal and business relations. Increased solidarity among agricultural and non-agricultural population is a basis for preserving local agriculture (SHARP ET AL., 2002).

Community Supported Agriculture and new understanding of agriculture

If we take a closer look at the objectives of Community Supported Agriculture, we can see that they go beyond simply improving relations between producers and consumers, and penetrate the very core of agriculture as a productive activity (CONE, MYHRE, 2000). In his description of conditions which gave rise to Community Supported Agriculture, Gary Lamb (1994) says that the economic conditions at the time completely separated the buyers of agricultural products from farmers and the agricultural product market was more of a barrier than a bridge in relations between producers and consumers. This was the reason why at the time when Community Supported Agriculture was emerging there was a need for holistic understanding of agriculture as opposed to the predominantly accepted *agribusiness*. In his study of this system of agricultural economic relations, Lamb isolated the following perceptions of relations between the market and the agriculture: The first one views agriculture exclusively as a cultural activity and, as such, it is completely excluded from economy. The other point of view sees agriculture as part of economy which, however, needs to function under special conditions since it does not exploit natural resources like, for example, industry. The final approach divides agricultural activities into "cultural" and "economic", and harvest is usually considered the point of division. None of the described relations can function in a market ruled by fluctuating prices, excessive exploitation of natural resources, loose connections with buyers, etc. For this reason, those farmers who are trying to maintain production with resources and consumers in mind can serve as guides towards changes in the entire economy and cause the present economy, which is run by politics, and is competition based and profit oriented, to transform into an agglomerate of independent, socially aware units that are based on consumer needs and rational decisions of the producers (LAMB, 1994).

Grupe solidarne razmjene kao odgovor na izazove moderniteta

Možda i najveću vrijednost grupa solidarne razmjene, izuzev novih odnosa proizvođača i potrošača, predstavlja mogućnost odgovora na izazove koje je modernitet postavio pred društvo. U djelu "Modernity and self identity", Giddens izdvaja nekoliko dimenzija moderniteta, koje uključuju kapitalizam, industrijalizaciju, nadgledanje od velikih, hijerarhijski organiziranih struktura, te sveopću reviziju društvenih odnosa kroz prizmu novih tehnologija i informacija. Djelujući zajedno, ove dimenzije vežu aspekte osobnog života u društvene veze nacionalnog i globalnog razmjera. To uzrokuje osjećaj slabije povezanosti i gubitak sigurnosti koji onemogućuje pojedincu da konstruira stabilan oblik *sebstva* (GIDDENS, 1991.).

Prema navedenom, učinkovite grupe solidarne razmjene imaju potencijal "ponovnog učvršćivanja" ljudi u prostor i vrijeme kroz povezivanje s određenim zemljištem i osvješćivanjem sezonskog hoda. Za razliku od udaljene i anonimne proizvodnje koju vladajuća struktura proglašuje "sigurnom", članovi grupa solidarne razmjene ne samo da znaju gdje je i kada hrana uzgojena, već i tko je proizvođač (CONE, MYHRE, 2000.). Domaćinstva održavaju veze s "kućnim poljoprivrednikom" s kojim razvijaju osjećaj povjerenja sličan onom s obiteljskim liječnikom. U idealnoj situaciji članovi grupe i poljoprivrednici oblikuju "prehrambenu zajednicu" koja ima dugoročni interes pridonositi boljitku farme, koja više nije samo izvor hrane već temelj izgradnje povezanosti u zajednici (CONE, MYHRE, 2000.). Članovi grupe učvršćuju međusobnu koheziju i osvješćuju povezanost sa zemljom, što se izgubilo kroz dinamiku moderniteta. Tako se sudionicima grupe, kroz interakciju s osobama sličnih uvjerenja i vrijednosti, u identitet ponovno učvršćuje doživljaj mjesta i osoba (CONE, MYHRE, 2000.).

Community Supported Agriculture as a response to the challenges of modernity

Perhaps the highest value of Community Supported Agriculture, except for the new relationships between producers and consumers, is the opportunity to respond to the challenges that modernity places before society. In his work "Modernity and Self-Identity", Giddens defines several dimensions of modernity, which include capitalism, industrialism, surveillance executed by large, hierarchic structures, and general revision of social relations through the prism of new technologies and information. Combined together, these dimensions bind the aspects of private life into social relations of national and global character. This results in a sense of weakened social connections, and in loss of security, which disables an individual from constructing a stable form of *self* (GIDDENS, 1991).

Apparently, the efficient Community Supported Agriculture groups have a potential of "re-embedding" people into space and time through connecting to a specific piece of land and awakening to the change of seasons. Unlike distant and anonymous production acclaimed to be "safe" by the governing system, CSA members know not only where and when their food was grown, but also who produced it (CONE, MYHRE, 2000). Households maintain relations with their "family farmer" with whom they develop a relation of mutual trust similar to the one with their family doctor. In an ideal situation, CSA members and farmers form a "community of eaters" with a long term interest to contribute to prosperity of the farm, which is no longer merely a source of food, but also a foundation for building community cohesion (CONE, MYHRE, 2000). CSA members strengthen their internal cohesion and increase awareness of their connection to the land, which was lost through dynamics of modernity. Thus, through interaction with individuals with similar views and values, awareness of place and people is re-embedded into identity of CSA members (CONE, MYHRE, 2000).

Grupe solidarne razmjene u Hrvatskoj

Ekološka poljoprivreda, koja je u svijetu najpropulzivniji oblik antikonvencionalne poljoprivrede i ponegdje zauzima znatan dio obradivih površina, zbog niza razloga je u Hrvatskoj nedovoljno iskorištena (2012. godine je samo 2,39% poljoprivrednih površina u Hrvatskoj bilo namijenjeno ekološkoj proizvodnji) (URL 1, Statistička izvješća 1485). To je posebno značajno ako se uzmu u obzir potencijalne ekonomske i socijalne dobrobiti koje bi ekološka poljoprivreda mogla donijeti Hrvatskoj. Dovoljno je spomenuti visoku nezaposlenost i velik udio neobrađenih površina, te prirodne kapacitete Hrvatske koji su više nego dovoljni za prehranjivanje cjelokupnog stanovništva (PUĐAK, BOKAN, 2011.).

Razlozi za ovakvo stanje su mnogobrojni: od nedovoljno poticajne poljoprivredne politike, neinformiranosti, nedovoljne obrazovanosti i ekološke osviještenosti potrošača te neorganiziranosti plasmana proizvoda (PUĐAK, BOKAN, 2011.). To je potvrđeno i u spomenutom radu Pejnović i dr. u kojem su ekološki poljoprivrednici u anketi kao najvažnije ograničavajuće čimbenike za bavljenje ekološkom poljoprivredom izdvojili neorganizirano tržište i plasman robe te nedovoljnu ekološku svijest (PEJNOVIĆ I DR., 2012.). Vrlo je zanimljivo da se među najčešće spominjanim mjerama za brži razvoj ekološke poljoprivrede nalaze podizanje ekološke svijesti i organiziranje otkupa (predugovaranje). Iz navedenoga je jasno da grupe solidarne razmjene, iako se u Hrvatskoj nalaze u pionirskoj fazi razvoja, mogu biti nositelji pozitivnih promjena u navedenim područjima djelatnosti. Unatoč malenom uzorku, određene pravilnosti koje obilježavaju grupe u svijetu prisutne su i u Hrvatskoj.

Prve inicijative vezane uz osnivanje grupa solidarne razmjene u Hrvatskoj krenule su potkraj 2010. godine kada je osnovan administratorski tim i usklađena načela djelovanja među kojima je najvažnija solidarnost. Ona se, prema riječima jednog od organizatora, temelji na transparentnosti, uzajamnosti i efikasnosti kako bi se riješio problem preskupe ekološke hrane u Hrvatskoj. Drugo važno obilježje funkcioniranja GSR-a u Hrvatskoj je raznolikost shvaćanja koncepta (ORLIĆ, u tisku). Kao i u većini država svijeta, potrošači koji tvore GSR u Hrvatskoj dolaze iz velikih gradova, a poljoprivredna gospodarstva koja ih opskrbljuju

Community Supported Agriculture groups in Croatia

Organic agriculture, which is the most propulsive form of anti-conventional agriculture all over the world and which occupies a significant portion of arable land in some areas, is insufficiently implemented in Croatia for a number of reasons (in 2012 only 2.39 % of agricultural land was intended for organic production) (URL 1, Statistical reports 1485). This is especially significant if potential economic and social benefits for the country from organic agriculture are considered. It is sufficient to mention high unemployment rate and high proportion of uncultivated land, as well as natural capacities of Croatia that are more than sufficient to feed the entire population (PUĐAK, BOKAN, 2011).

There are numerous causes of this condition: from insufficiently incentive-driven agricultural policy, lack of information, consumer insufficient education and environmental awareness, as well as disorganised placement of products (PUĐAK, BOKAN, 2011). This is confirmed in the aforementioned study by Pejnović et al. where interviewed organic farmers pointed out the problem of disorganised market and placement of goods, as well as insufficient environmental awareness, as the most important limiting factors to the engagement in organic agriculture (PEJNOVIĆ ET AL., 2012). It is interesting that raising environmental awareness and organising the purchase (pre-contracting) are among the most frequently mentioned measures for faster development of organic agriculture. It is clear that Community Supported Agriculture, despite its still being in a pioneering phase of development in Croatia, can be a platform for positive changes in the mentioned areas. Moreover, in spite of the small sample, certain regularities which characterise CSA worldwide are also present in Croatia.

The first initiatives related to establishing Community Supported Agriculture groups in Croatia were launched at the end of 2010 when an administrative team was formed and operation principles were agreed upon, solidarity being the most important one among them. According to one of the founders, it is based on transparency, mutuality and efficacy in order to solve the problem of overpriced organic food in Croatia. Another important characteristic of CSA groups in Croatia is the diversity in comprehension of the concept (ORLIĆ, in print). Similarly to the majority of the countries in the world, consumers who constitute CSA in Croatia come from large cities, and farms

nalaze se u njihovoj okolini. Danas u Hrvatskoj postoji 15 grupa, sedam u Zagrebu (GSR Srijeda, Jato, Pozitiva, Zapad, Vestigium, Maksimir i Dubrava), dvije u zagrebačkoj okolini (Sveta Nedelja – GSR Krijesnice i Vukomeričke gorice – GSR Ekološki sportaši), dvije u Istri (GSR Poreč i Pula) te po jedna u Karlovcu, Slavonskom Brodu, Čakovcu i području Kvarnera (GSR Pod Učkun – Opatija, Rijeka i okolica) (URL 2). U njihovu funkcioniranju postoje brojne razlike. Najstarije, najrazvijenije i najbliže svjetskim trendovima su grupe u Zagrebu, kvarnerskom području i Istri koje ostvaruju česte kontakte s više-manje uvriježenim proizvođačima. Ostale grupe temelje se na povremenim kontaktima s određenim proizvođačima.

Rezultati istraživanja

Obilježja članova grupa solidarne razmjene

Anketa je provedena u ožujku i travnju 2013. Njome je obuhvaćeno 46 osoba koje sudjeluju u funkcioniranju GSR-a. Upitnik je poslan na mailing liste svih tada postojećih grupa², a obrađeni su svi pristigli odgovori (iz svake tada postojeće grupe primljeni su odgovori barem dvoje predstavnika). Iako uzorak nije statistički reprezentativan, može uputiti na neke pravilnosti vezane uz funkcioniranje ovoga oblika poljoprivredne razmjene. Zbog rane faze razvoja i neformalnih odnosa unutar grupe, teško je procijeniti ukupan broj članova svih GSR-a u Hrvatskoj. Prema nekim procjenama, riječ je tristotinjak osoba. Sve komponente ankete dale su indikativne rezultate. Članovi grupa solidarne razmjene nešto su mlađi od prosječne hrvatske dobi (aritmetička sredina dobi ispitanika 38,65 godina, razlika je malo veća ako eliminiramo osobe mlade životne dobi), a ističu se visokom obrazovnom strukturom (čak 70% sa završenim fakultetom ili magisterijem/doktoratom), čime je posebno u očekivanoj obrazovnoj strukturi potvrđena početna hipoteza (Sl. 1). Relativno su kratko članovi grupa, koje i same ne postoje dugo (prosječno oko godinu dana).

² GSR Krijesnice i Ekološki sportaši nisu postojale u vrijeme provođenja ankete.

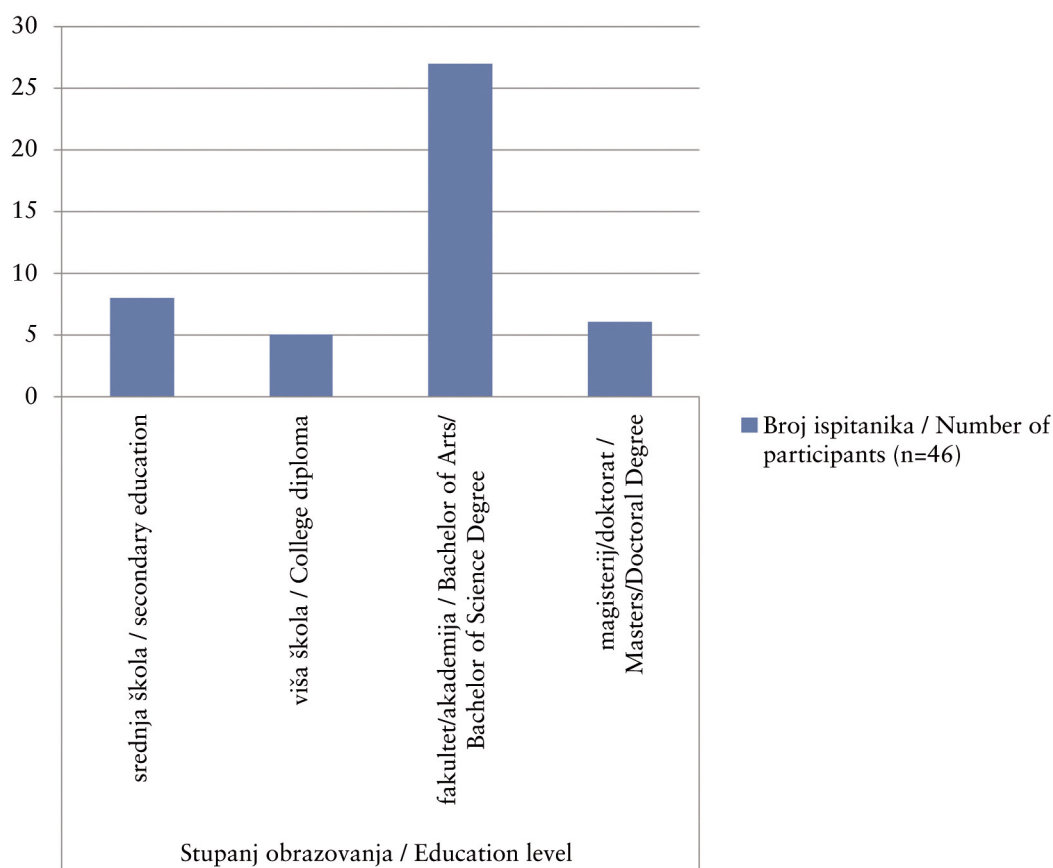
that supply them are located in their vicinity. Today, there are 15 groups in Croatia, 7 in Zagreb (GSR Srijeda, Jato, Pozitiva, Zapad, Vestigium, Maksimir and Dubrava), 2 in the vicinity of Zagreb (Sveta Nedelja – GSR Krijesnice and Vukomeričke gorice – GSR Ekološki sportaši), two in Istria (GSR Poreč and Pula), and one in Karlovac, Slavonski Brod, Čakovec and Kvarner region respectively (GSR Pod Učkun – Opatija, Rijeka and surroundings) (URL 2). There are many differences in their modes of operation. The oldest, most developed and closest to the world trends are CSA groups in Zagreb, Kvarner region and Istria, and they maintain close contacts with more or less usual producers. Other groups are based on occasional contacts with some of the producers.

Research results

Characteristics of the members of Community Supported Agriculture

The survey was carried out in March and April 2013. It included 46 individuals who participate in CSA. The survey was sent to mailing lists of all CSA groups existing at the time², and all obtained answers were processed (answers were obtained from at least two representatives from each CSA existing at the time). Although the sample is not statistically representative, it is indicative of certain regularities related to functioning of this model of agricultural exchange. Due to the early phase of development and informal relations within the CSA groups, it is difficult to estimate the total number of members of all CSA groups in Croatia. According to some estimates, around 300 individuals are being involved. All survey components provided rather indicative results. Members of CSA groups are somewhat younger than Croatian average (the respondents' mean age value is 38.65 years, the discrepancy is somewhat larger if we eliminate the persons of younger age). They are distinguished by a high level of education (as high as 70 % with a university degree or a PhD), which confirms the primary hypothesis, especially in regards to the expected educational structure. They have been CSA members for a relatively short period of time, since all CSA groups have been recently founded (they have existed for about a year on average) (Fig. 1).

² GSR Krijesnice and Ekološki sportaši did not exist at the time the survey was carried out.

Slika 1. Obrazovna struktura anketiranih članova GSR-a u Hrvatskoj

Izvor: Anketno istraživanje, 2013.

Figure 1 Educational structure of the surveyed CSA members in Croatia

Source: Survey, 2013

Motivacija za pridruživanje grupama solidarne razmjene

Analiza motivacije za sudjelovanje u grupama vrlo je znakovita. U anketi su ispitanici trebali rangirati ponuđene motive za pristupanje grupama (ekološka svijest, niža cijena, pomoć poljoprivrednicima, suradnja s članovima grupe, zdrava hrana) prema važnosti (1 – najvažnije, 5 – najmanje važno). Prosječna vrijednost njihova ranga je sljedeća:

Ekološka svijest – 2,65

Zdrava hrana – 2,69

Pomoć poljoprivrednicima – 2,72

Niža cijena – 2,93

Suradnja s članovima grupe – 2,93

Motivation for joining Community Supported Agriculture groups

The analysis of motivation for participating in CSA is very indicative. The survey required ranking of the offered motives for joining CSA (environmental awareness, lower price, supporting small farmers, cooperation with CSA members, healthy food) according to their relevance (1 – most relevant, 5 – least relevant). Mean values of their ranking are as follows:

Environmental awareness – 2.65

Healthy food – 2.69

Supportingsmall farmers – 2.72

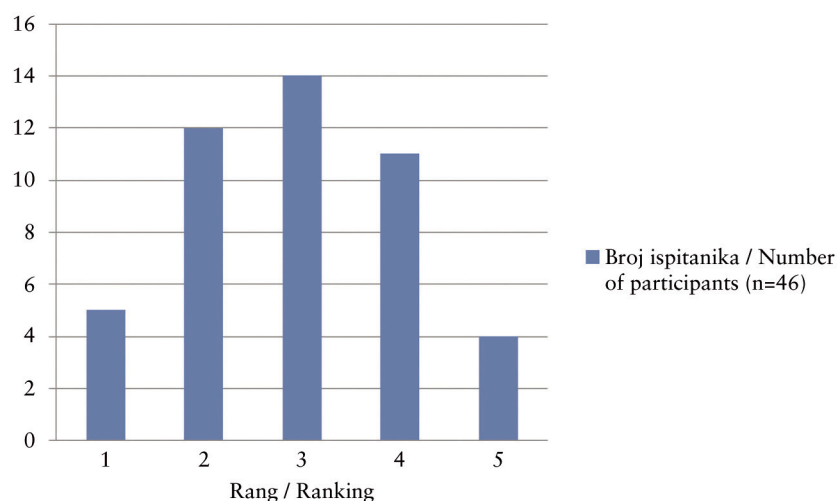
Lower price – 2.93

Cooperation with CSA members – 2.93

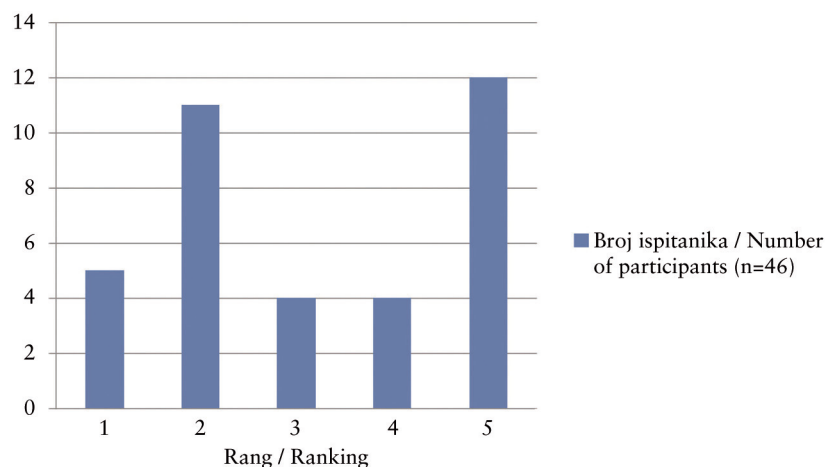
Iako među odgovorima ne postoje prevelike razlike, vidljivo je da najvažniji prosječni rang ima ekološka svijest, iza koje slijede zdrava hrana i pomoć poljoprivrednicima, a tek potom niža cijena proizvoda i, na kraju, suradnja među članovima. Vidljivo je da su primarni razlozi vezani uz motive koje bi smo mogli nazvati ekosocijalnim, a tek poslije ekonomskim (Sl. 2., Sl. 3, Sl. 4., Sl. 5., Sl. 6.). U kategorijama "ekološka svijest" i "zdrava hrana" prevladavaju ekstremne vrijednosti (rang 1 i 5). Ovakvi rezultati korespondiraju sa sličnim istraživanjima vezanim uz ekološku poljoprivredu (PEJNOVIĆ I DR., 2012.) i obilježja GSR-a (ORLIĆ, u tisku).

Although there are no large differences among the answers, it is evident that environmental awareness has most important average ranking. It is followed by healthy food and support to the farmers, which is further followed by lower price of products and, finally, cooperation among CSA members. It is clear that the primary reasons are related to motives which can be called eco-social, followed by the economic reasons (Fig. 1, Fig. 2, Fig. 3, Fig. 4, Fig. 5, Fig. 6). Extreme values prevail in "environmental awareness" and "healthy food" categories (ranks 1 and 5). These results correspond to the results of similar studies on organic agriculture (PEJNOVIĆ ET AL., 2012) and characteristics of CSA (ORLIĆ, in print).

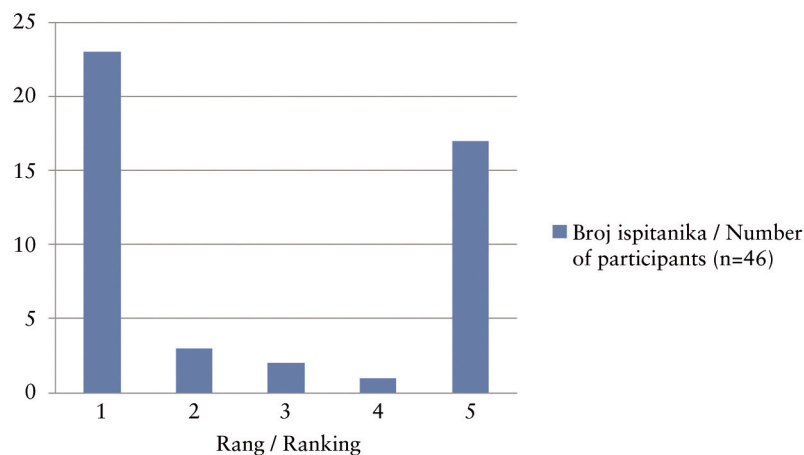
Slika 2. Rangiranje važnosti motiva "jeftinija cijena proizvoda" u pristupanju GSR
Izvor: Anketno istraživanje, 2013.

Figure 2 Ranking of relevance of "lower price of products" motive for joining CSA
Source: Survey, 2013

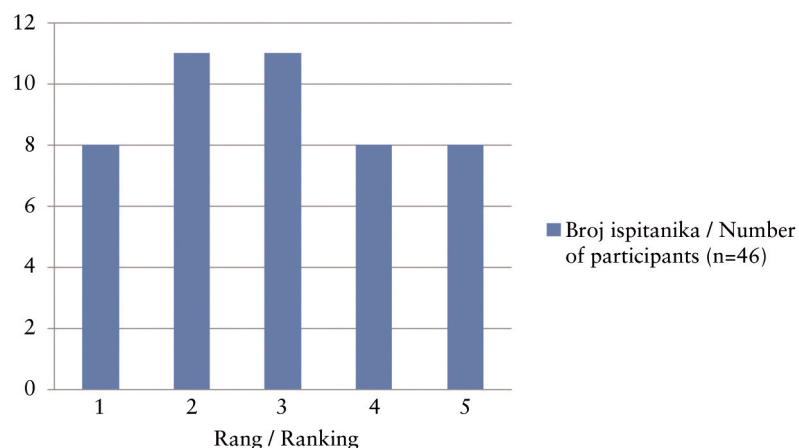
Slika 3. Rangiranje važnosti motiva "pomoć malim poljoprivrednicima" u pristupanju GSR
Izvor: Anketno istraživanje, 2013.

Figure 3 Ranking of relevance of "supporting small farmers" motive for joining CSA
Source: Survey, 2013

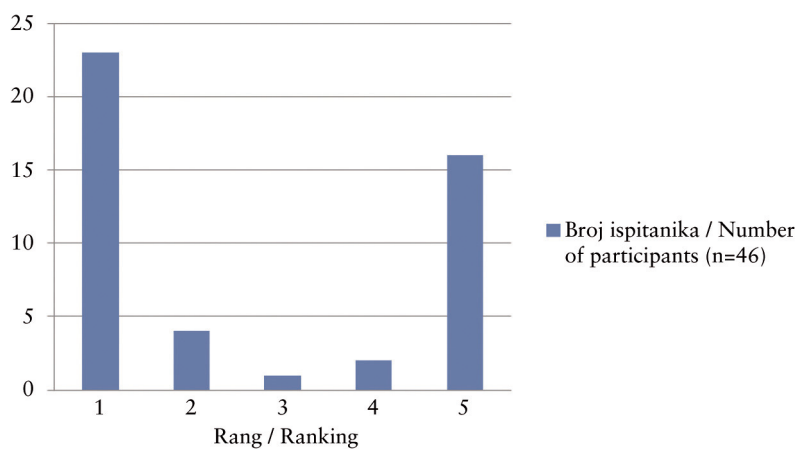
Slika 4. Rangiranje važnosti motiva "zdrava hrana" u pristupanju GSR
Izvor: Anketno istraživanje, 2013.

Figure 4 Ranking of relevance of "healthy food" motive for joining CSA
Source: Survey, 2013

Slika 5. Rangiranje važnosti motiva "suradnja s članovima grupe" u pristupanju GSR
Izvor: Anketno istraživanje, 2013.

Figure 5 Ranking of relevance of "cooperation with CSA members" motive for joining CSA
Source: Survey, 2013

Slika 6. Rangiranje važnosti motiva "ekološka svijest" u pristupanju GSR
Izvor: Anketno istraživanje, 2013.

Figure 6 Ranking of relevance of "environmental awareness" motive for joining CSA
Source: Survey, 2013

Tablica 1. Najznačajnije prednosti funkcioniranja GSR-a u Hrvatskoj
Table 1 The most significant advantages of CSA in Croatia

Odgovori / Answers	Broj odgovora / Number of answers	Udio / Proportion (%)
Poboljšanje međuljudskih odnosa (solidarnost)/ Improvement in human relations (solidarity)	17	30,9
Usmjerenost na lokalno tržište/Orientation to local market	16	29,1
Zdrava/kvalitetnija hrana/Healthy/higher quality food	12	21,8
Jeftinija cijena/Lower price	5	9,1
Mijenjanje sistema/Changing the system	5	9,1

Izvor: Anketno istraživanje, 2013.
Source: Survey, 2013

U završnom dijelu ankete ispitanici su zamoljeni da u odgovorima otvorenog tipa daju svoja viđenja najznačajnijih prednosti i nedostataka funkcioniranja GSR-a u Hrvatskoj, kao i prijedloge za njihovo poboljšanje. Najčešće navedene prednosti mogu se iščitati iz motiva pristupanja GSR-u. Najzastupljeniji odgovori mogu se svesti: "poboljšanje međuljudskih odnosa", "usmjerenost na lokalno tržište" i "zdrava/kvalitetnija hrana" (Tab. 1.). Time je prepoznata najvažnija odrednica djelovanja GSR-a – solidarnost. Ona se prema iskustvima potrošača i proizvođača vezanih uz GSR u Hrvatskoj očituje u međusobnom uvažavanju te razumnoj cijeni, za razliku od postojećih prodavača ekološke hrane u Hrvatskoj (ORLIĆ, u tisku). Posebno su zanimljivi odnosi odgovora pod zajedničkim nazivnikom "mijenjanje sustava" i "niža cijena". Oko 10% ispitanika s jedne strane GSR vidi kao dio izgradnje održivijeg sustava, što ekološka poljoprivreda u svojem punom značenju i jest, a jednaki udio ističe isključivo ekonomsku komponentu.

Dihotomija spomenuta u odgovorima vezanim za prednosti posebno je apostrofirana kao nedostatak u funkcioniranju GSR-a u Hrvatskoj. Kao najzastupljenija skupina odgovora ističe se "neujednačenost razmišljanja članova grupe", slijedi "nedostatak vremena" i problemi organizacije (Tab. 2.). Velik udio neaktivnih članova kojima je, pojednostavljeno rečeno, važna isključivo kvalitetna hrana po što pristupačnijoj cijeni, može se pripisati specifičnom pogledu na prehranu u Hrvatskoj. Zbog demografskih razloga velik dio stanovništva je podrijetlom i rodbinski vezan uz selo i seoske proizvode i u doticaju je s tradicionalno uzgojenom hranom. Također se ne smije izuzeti utjecaj obrazovanja, koje je povećalo stupanj ekološke svijesti i potrebu za

In the final part of the survey, which consisted of open-ended questions, respondents were asked to provide their views of the most relevant positive and negative aspects of CSA in Croatia, as well as suggestions for their improvement. The most frequently mentioned benefits can be discerned from motives for joining CSA. The most frequent answers can be divided into three groups - "improved human relations", "focus on local market" and "healthy/better quality food" (Tab. 1). This implies the recognition of the most important principle of CSA - solidarity. According to the experiences of CSA consumers and producers in Croatia, solidarity is manifested in mutual respect and reasonable prices, unlike the existing organic food suppliers in Croatia (Orlić, in print). The relationships between the answers reduced to the common denominators "changing the system" and "lower price" are particularly interesting. Around 10 % of the respondents see CSA as part of building a more sustainable system, which organic agriculture in the full sense of its meaning truly is, whereas on the other hand, an equal proportion of the respondents have pointed out the exclusively economic component.

The mentioned dichotomy in answers relating to advantages of CSA is clearly emphasized as weakness of CSA in Croatia. "Differences in CSA members' opinions" is emphasised as the most common group of answers, followed by "lack of time" and organisational problems (Tab. 2). High proportion of inactive members who, in simplest terms, only consider as important the aspect of quality food for the best possible price, can be assigned to the specific view on nutrition in Croatia. For demographic reasons, large proportions of population are connected to rural areas and agricultural products, due to their origin

Tablica 2. Najznačajniji nedostaci funkcioniranja GSR-a u Hrvatskoj
 Table 2 The most significant disadvantages of CSA in Croatia

Odgovori/Answers	Broj odgovora / Number of answers	Udio / Proportion (%)
Nedostatak vremena/Lack of time	15	32,6
Problemi organizacije i legislative/Problems of organisation and legislation	12	26,1
Neujednačenost shvaćanja funkcioniranja grupa/ Different views on CSA group functioning	10	21,7
Nemogućnost provjere proizvoda/Lack of product verification option	3	6,5
Nedovoljna promidžba/Insufficient promotion	3	6,5
Bez odgovora/No answer	3	6,5

Izvor: Anketno istraživanje, 2013.
 Source: Survey, 2013

zdravim načinom života, što se prema iskustvima članova GSR-a u Hrvatskoj posebice odnosi na obitelji s malom djecom (ORLIĆ, u tisku). Na kraju, u tranzicijskom društvu poput hrvatskog iz niza su razloga u posljednje vrijeme u sredstvima javnog priopćavanja zdrava hrana i kultura prehrane istaknute kao jedne od temeljnih točaka životnog stila, a upućenost u kulturu prehrane prema Bourdieu je postala sredstvo distinkcije (razlikovanja) između klasa (PERIŠIĆ, 2013.).

Za perspektivu razvoja grupa solidarne razmjene u Hrvatskoj posebno je važno bilo saznati prijedloge članova za poboljšanje funkcioniranja grupa, koji se mogu shvatiti kao smjernice njihova budućeg razvoja. Najvažnijim korakom u daljnjem razvoju članovi smatraju "širenje ideje/veći broj grupa" te "motivaciju neaktivnih članova/poboljšanje međuljudskih odnosa" i "poboljšanje organizacije" (Tab. 3). Još je jedanput spomenuta uloga GSR-a kao nositelja novog sustava (ovaj put u vidu "povećanja razmjene"). Iz ovih odgovora može se iščitati perspektiva budućeg razvoja GSR-a u Hrvatskoj i pozitivnih primjena koje bi ona mogla donijeti. Neosporna je činjenica da bi širenje grupa i mogućnost sigurnog otkupa (putem sezonskih košarica) potaknulo poljoprivrednike da se okrenu ekološkom načinu proizvodnje, što bi mogao biti jedan od načina revitalizacije hrvatskoga ruralnog prostora koji je slabo naseljen, ekološki očuvan, klimatski raznolik i naseljen pretežno starijim stanovništvom za koje je teško očekivati da će pokrenuti komercijalnu poljoprivredu.

and the family relations, so they remain in touch with traditionally grown food. The impact of education too, should not be excluded since it has contributed to the increased level of environmental awareness and the need for a healthy lifestyle, which, according to CSA members' experience in Croatia, especially applies to families with small children (ORLIĆ, in print). Finally, in a transitional society like Croatian, healthy food and food culture have lately been promoted in the media as some of the basic elements of lifestyle for a number of reasons. Moreover, according to Bourdieu, refined taste in food has become a means of distinction among classes (PERIŠIĆ, 2013).

To get an outlook on the development of Community Supported Agriculture in Croatia, it was especially important to collect suggestions from members for the improvements in CSA functioning that can be perceived as guidelines for future development. CSA members consider "spreading the idea/larger number of groups", as well as "motivating inactive members/improving interpersonal relations" and "improving organisation" as the most important steps in further development (Tab. 3). The component of CSA functioning as a platform for development of a new system (in this case in the context of "increasing exchange") was mentioned once again. These responses provide an insight into the prospects of future development of CSA in Croatia and the positive changes this could bring about. It is indisputable that the growth of CSA and the possibility of guaranteed purchase (in the form of seasonal produce baskets) would encourage farmers to engage in organic agriculture. This could be

Tablica 3. Najznačajniji prijedlozi za poboljšanje funkcioniranja GSR-a u Hrvatskoj
Table 3 The most significant suggestions for improvement of CSA in Croatia

Odgovori	Broj odgovora / Number of answers	Udio / Proportion (%)
Širenje ideje/veći broj grupa/Spreading of the idea / higher number of CSA groups	9	19,6
Motivacija neaktivnih članova/poboljšanje međuljudskih odnosa/ Motivating inactive members/improving human relations	9	19,6
Poboljšanje organizacije/Improving organisation	8	17,4
Razmjena/Exchange	3	6,5
Bez odgovora/No answer	17	37

Izvor: Anketno istraživanje, 2013.

Source: Survey, 2013

Prije iznošenja analize podataka o poljoprivrednicima koji surađuju s grupama u Hrvatskoj mora se naglasiti da je zbog početne faze razvoja ispitan iznimno malen broj poljoprivrednika (pet od ukupno 15 koji u znatnijoj mjeri surađuju s grupama) te zbog toga podaci u pojedinim kategorijama pokazuju znatnu varijaciju. Svi poljoprivrednici orijentirani su na ekološku proizvodnju, a troje ih ima ekološki certifikat. Prosječna životna dob anketiranih poljoprivrednika je 41,6 (medijan – 44 g.). Većina (troje) ih je završilo srednju školu, a dvoje ih ima fakultetsko obrazovanje. Veličina posjeda anketiranih poljoprivrednika neznatno je manja od prosječne veličine obiteljskog gospodarstva u Hrvatskoj (4,7 prema 5,5 ha) (*Upisnik poljoprivrednih gospodarstava 2008.*, MPRRR). Razlika je izrazitija ako se veličina usporedi s površinom prosječnoga ekološkog gospodarstva (20,88 ha) (*Površine u ekološkoj poljoprivredi 2013.*, MPRRR). Na imanjima je zaposleno prosječno dvoje ljudi. Samo jedan anketirani poljoprivrednik posluje isključivo s grupama solidarne razmjene. Svi poljoprivrednici nude više vrsta proizvoda (pet ili više), među kojima su najzastupljeniji voće i povrće (svi anketirani), mliječni proizvodi i jaja (troje anketiranih) te meso i mesne prerađevine, kruh i zimnica.

Od kvantitativnih podataka u ovakvom tipu ankete značajniji su odgovori koji se tiču motivacije i zadovoljstva poslom. U tim su kategorijama odgovori mnogo podudarniji. U anketi su ispitanici trebali ocijeniti zadovoljstvo sljedećim aspektima svojeg posla – zarada, kvaliteta života, kvaliteta okoliša, količina posla

one way to revitalise rural areas in Croatia, which are underpopulated, environmentally preserved, diverse in terms of climate, and inhabited mostly with older people who are most probably not likely to engage in commercial agriculture.

Before analysing the data on CSA farmers in Croatia, it should be pointed out that, due to the early phase of development, a very small number of farmers participated in the survey (5 out of 15 altogether with relevant level of cooperation with CSA) and for this reason, the data in certain categories show significant variation. All farmers are oriented towards organic production, and 3 of them hold organic certificates. The average age of surveyed farmers is 41.6 (median - 44 yrs.). Most (3 of them) have secondary education, and 2 have a university degree. Most farms owned by the surveyed farmers are slightly smaller in size than the average size of a family farm in Croatia (4.7 ha compared to 5.5 ha) (*Farm Register 2008*, Ministry of Agriculture, Fisheries and Rural Development). The difference is more significant when the farm size is compared to the size of an average organic farm (20.88 ha) (*Land surfaces in organic agriculture 2013*, Ministry of Agriculture, Fisheries and Rural Development). Farms employ 2 people on average. Only one surveyed farmer works exclusively with Community Supported Agriculture groups. All farmers offer several kinds of products (5 or more) with highest proportion of fruit and vegetables (all respondents), followed by dairy products and eggs (3 respondents), and meat and meat products, bread and winter preserves.

i uključenost lokalne zajednice, prema Likertovoj skali (1 – potpuno nezadovoljan, 5 – potpuno zadovoljan). I ova su iskustva vrlo slična onima američkih farmera koji surađuju s grupama.

Ispitanici su najmanje zadovoljni uključenosti lokalne zajednice (četiri odgovora – nezadovoljan), potom zaradom i kvalitetom života.

Ispitani poljoprivrednici najzadovoljniji su kvalitetom okoliša na gospodarstvu (četiri odgovora – potpuno zadovoljan, jedan odgovor – zadovoljan) te količinom posla. U drugom dijelu ankete trebali su procijeniti kako suradnja s grupama utječe na navedene aspekte njihova bavljenja poljoprivredom. U svim aspektima primijećen je pozitivan utjecaj, najviše u zaradi (četiri odgovora – pomaže, jedan odgovor – znatno pomaže), te uključenosti lokalne zajednice (četiri odgovora – pomaže). Potonji je aspekt posebno značajan jer su grupe solidarne razmjene, po mišljenju poljoprivrednika, jedini vidljivi poticaj iz sfere lokalne zajednice, što potvrđuje da je stvaranje lokalno orijentiranih mreža jedan od temeljnih postulata funkcioniranja grupa. Kao glavni razlozi suradnje s grupama navedeni su lakši plasman proizvoda, suradnja s lokalnom zajednicom i očuvanje ekološke poljoprivredne djelatnosti/tradicije, što se podudara s ranijim istraživanjem ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj (PEJNOVIĆ I DR., 2012.). Većina anketiranih (četiri) provodi i druge aktivnosti uz prodaju, od kojih su najčešće edukativne aktivnosti i posjet gospodarstvu, što dovodi iz čega proizlazi da su poljoprivrednici prepoznali važnost edukativne komponente i ekološke svijesti kao čimbenika razvoja ekološke poljoprivrede

Zaključak

Istraživanje obilježja grupa solidarne razmjene u Hrvatskoj u najvećoj je mjeri potvrdilo poklapanje s obilježjima srodnih grupa u različitim dijelovima svijeta koje su istaknute u početnim hipotezama. Analizom prostorne distribucije može se utvrditi da se sve grupe nalaze u okolici velikih gradova ili urbaniziranim regijama (Zagreb, Kvarner, Istra). Anketno istraživanje članova grupe i poljoprivrednika koji surađuju s GSR-om u Hrvatskoj, unatoč ograničenjima vezanim uz uzorak, indicira na sljedeća poklapanja s istraživanjima grupa solidarne razmjene u inozemstvu (SAD):

In this type of survey, the answers concerning motivation and business satisfaction are more relevant than quantitative data. The answers in these categories show much higher levels of correlation. In the survey, respondents were asked to rate satisfaction with the following aspects of their work – profit, quality of life, environmental quality, work load and inclusion of local community, according to the Likert scale (1 – completely satisfied, 5 – completely unsatisfied). Their experiences are also very similar to those of American CSA farmers.

The respondents were least satisfied with the inclusion of local community (4 answers – not satisfied), followed by profit and quality of life.

The surveyed farmers expressed the highest level of satisfaction with the environmental quality on the farm (4 answers – completely satisfied, 1 answer – satisfied) and the workload. In the second part of the survey they were required to estimate in what way cooperation with CSA affected the listed aspects of their farming activity. Positive influence was observed in all aspects, especially in the category of profit (4 answers – helpful, 1 answer – very helpful) and inclusion of local community (4 answers – helpful). The latter aspect is especially significant since CSA groups are viewed by the farmers as the only visible stimulus from the local community sphere, which confirms the idea that creating locally oriented networks is one of the basic principles in CSA functioning. Easier placement of products, cooperation with local communities, and preservation of organic agriculture/tradition were listed as the main reasons for cooperating with CSA, which corresponds with the previous studies on organic agriculture in Croatia (PEJNOVIĆ ET AL., 2012). Most of the respondents (4) are engaged in other activities apart from selling produce, educational activities and farm tours being the most common one. This leads to the conclusion that farmers have recognised the importance of educational component and environmental awareness as factors in the development of organic agriculture.

Conclusion

The research on characteristics of Community Supported Agriculture in Croatia for the most part confirmed the concurrence with the characteristics of similar groups in other parts of the world, which was pointed out in the initial hypotheses. Analysis of spatial distribution indicates that all

- većinom je riječ o mlađim osobama (prosječna dob 38,65) višega obrazovnog statusa (70% s fakultetskim obrazovanjem),
- među glavnim se razlozima pristupanja grupama ističu zdrava hrana i ekološka svijest,
- hipoteze o veličini gospodarstva i obrazovanosti poljoprivrednika djelomice su potvrđene, a rezultati nisu sasvim relevantni zbog malog uzorka,
- svi ispitanici poljoprivrednici okrenuti su ekološkoj proizvodnji,
- kao glavni razlozi suradnje s grupama istaknuti su lakši plasman proizvoda i suradnja s lokalnom zajednicom.

Prema mišljenju ispitanika, grupe solidarne razmjene mogu pružiti značajnu potporu razvoju ekološke poljoprivrede, ponajprije kao dodatni kanal distribucije ekoloških proizvoda, osiguravanja otkupa i uključenosti lokalne zajednice. Navedena je problematika u ranijim istraživanjima istaknuta kao presudna za daljnji razvoj ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj. Aktivnost grupa svakako može pridonijeti izgradnji lokalnih mreža koje će potaknuti više malih proizvođača na okretanje ekološkoj poljoprivredi i zanemarivanim sortama. To je svakako jedna od aktivnosti koje mogu pridonijeti diverzifikaciji poljoprivrede u Hrvatskoj, posebice kod dijela ruralnog stanovništva koje nema dovoljno kapitala i mogućnosti za pokretanje tržišno orijentirane poljoprivredne proizvodnje. Diverzifikacija poljoprivrede i drugih djelatnosti uz demografske mjere i poboljšanje infrastrukture važna je sastavnica revitalizacije ruralnog dijela Hrvatske, koja je jedan od ključnih razvojnih problema ove zemlje.

Velik broj manje aktivnih članova privučenih isključivo ponudom kvalitetne hrane, što se može objasniti velikom dostupnošću tradicionalno uzgojenih poljoprivrednih proizvoda, povećanjem stupnja obrazovanja i specifičnim pogledom na kulturu prehrane u Hrvatskoj, možda je i najveća prepreka napredovanju.

Osnovna namjena rada bila je upoznavanje s glavnim obilježjima grupa solidarne razmjene u Hrvatskoj i poticanje na daljnja istraživanja ovoga oblika proizvodnje i razmjene hrane. Priroda budućih istraživanja ovisi u prvom redu o aktivnostima samih grupa, tj. koliko će one uspjeti utjecati na fizionomske i funkcionalne promjene u ekološkoj poljoprivredi u Hrvatskoj. To se posebice odnosi na područja u kojima su inozemne grupe ostvarile velik utjecaj –

CSA groups are located in the vicinity of large cities or in urbanised regions (Zagreb, Istria, Kvarner). Notwithstanding the sample-related limitations, the survey of CSA members and farmers in Croatia shows the following correspondence with the CSA research abroad (USA):

- participants are mostly younger individuals (average age 38.65) of higher educational status (70 % with higher education degree);
- healthy food and environmental awareness are listed among the main reasons for joining CSA;
- hypotheses on farm size and education of farmers are partially confirmed, and the results are not entirely relevant due to the small sample;
- all surveyed farmers engage in organic agriculture;
- easier product placement and cooperation with local communities are emphasised as the main reasons for cooperating with CSA.

According to the respondents' opinion, Community Supported Agriculture can provide significant support to the development of organic agriculture, primarily as an additional distribution channel for organic products, ensuring the purchase and inclusion of local communities. In previous research on this subject, all specified issues were pointed out as crucial for further development of organic agriculture in Croatia. CSA group activities can definitely contribute to the building of local networks, which may encourage more small-scale producers to engage in organic agriculture and the cultivation of neglected sorts. This is certainly one of the activities that can contribute to the diversification of agriculture in Croatia, especially among the rural population who do not have sufficient capital to launch a market-oriented agricultural production. Diversification of agriculture and other activities, accompanied by demographic measures and improvements in infrastructure, is an important component of the revitalisation of rural parts in Croatia – which is one of the crucial problems in the development of the country.

Perhaps the major obstacle to progress is a large number of less active members whose sole motive for participating is quality food, which can be explained by high availability of traditionally grown agricultural products, by higher level of education and a specific view on food culture in Croatia.

The basic intention of this paper was to present the main characteristics of Community Supported Agriculture in Croatia and to encourage further research into this model of food production and

prihode poljoprivrednika, vrstu poljoprivrednog zemljišta, vlasničku strukturu i aktivnost članova.

exchange. Future research approaches will depend primarily on the activities of small CSA groups, that is, on their ability to influence the physiognomical and functional changes in organic agriculture in Croatia. This especially refers to those areas in which the CSA groups in other countries have achieved high levels of influence – to farmers' income, the type of agricultural land, the ownership structure and the member activity.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- CONE, C. A., MYHRE, A. (2000): *Community-Supported Agriculture: A Sustainable Alternative to Industrial Agriculture?*, Human Organization, 59/2, <http://www.questia.com/read/1P3-55373357/community-supported-agriculture-a-sustainable-alternative>, (22. siječnja. 2013.).
- DEMUTH, S. (1993): *Community supported agriculture (CSA): an annotated bibliography and resource guide*, Agri-topics, 93-02, <http://www.nal.usda.gov/afsic/pubs/csa/at93-02.shtml>, (29. siječnja, 2013.).
- FARNSWORTH, RICHARD L., THOMPSON, S. R., DRURY, K. A., WARNER, R. A. (1996): *Community supported agriculture: Filling a niche market*, Journal of Food Distribution Research, 27/1, 90-98.
- GIDDENS, A. (1991): *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- GROH, T. M., MCFADDEN, S. S. H (1990): *Farms of Tomorrow, Community Supported Farms, Farm Supported Communities*, Kimberton, PA: Bio-Dynamic Farming and Gardening Association, p. 6.
- LAMB, G. (1994): *Community Supported Agriculture: Can it Become the Basis for a New Associative Economy?*, The Threefold Review, Issue 11.
- LASS, D., BEVIS, A., STEVENSON, G.W., HENDRICKSON, J., RUHE, K. (2003): *Community Supported Agriculture Entering the 21st Century: Results from the 2001 National Survey*, Amherst, University of Massachusetts, Department of Resource Economics.
- MEDIĆ, A., PEŠAK, S., MARIĆ, M. (2012): *Grupe solidarne razmjene*, Zelena mreža aktivističkih grupa, Zagreb.
- NEJAŠMIĆ, I. (1991): *Moguća revitalizacija sociodemografski depresivnih dijelova Hrvatske*, Sociologija sela 29 (111/114), 11-24.
- ORLIĆ, O. (u tisku): *Grupe solidarne razmjene – nositelj novih socio-ekonomskih odnosa u Hrvatskoj*, Etnološka tribina, 43/36.
- PARKER, G. (2005): *Sustainable food? Teikei, Co-operatives and food citizenship in Japan and the UK.*, Working papers in Real estate and planning 11/05, University of Reading, pp.: 1-29, <http://www.reading.ac.uk/REP/fulltxt/1105.pdf>, (5. veljače 2013.).
- PEJNOVIĆ, D., CIGANOVIĆ, A., VALJAK, V. (2012): *Ekološka poljoprivreda u Hrvatskoj: problemi i mogućnosti razvoja*, Hrvatski geografski glasnik, 74/1, 141-159.
- PERIŠIĆ, R. Odgoj kuhara u Hrvatskoj, <http://www.tportal.hr/komentari/komentatori/233621/Odgoj-kuhara-u-Hrvatskoj.html>, (22. veljače 2013.).
- PUĐAK, J., BOKAN, N. (2011): *Ekološka poljoprivreda – indikator društvenih vrednota*, Sociologija i prostor 2, 137-163.
- SCHNELL, S. M. (2007): *Food with a Farmer's Face: Community-Supported Agriculture in the United States*, The Geographical Review, 97/4, <http://www.questia.com/read/1G1-173290288/food-with-a-farmer-s-face-community-supported-agriculture>, (7. ožujka 2013.).
- SHARP, J., IMERMAN, E., PETERS, G. (2002): *Community Supported Agriculture (CSA): Building Community Among Farmers and Non-Farmers*, Journal of Extension, 40/3, <http://www.joe.org/joe/2002june/a3.php>, (3. veljače 2013.).

IZVORI/SOURCES

Upisnik poljoprivrednih gospodarstava 2008., MPRRR / Farm Register 2008, Ministry of Agriculture, Fisheries and Rural Development.

Površine u ekološkoj poljoprivredi 2013., MPRRR/Land surfaces in organic agriculture 2013, Ministry of Agriculture, Fisheries and Rural Development.

Statistička izvješća 1485, Poljoprivredna proizvodnja u 2012., Državni zavod za statistiku, Zagreb/ Statistical Reports 1485, Agricultural production, 2012, Croatian Bureau of Statistics, Zagreb.

URL 1: Površine u ekološkoj poljoprivredi 2005. – 2012., Ministarstvo poljoprivrede RH, / Land surfaces in organic agriculture 2005 – 2012, Ministry of Agriculture, Fisheries and Rural Development:

www.mps.hr/UserDocsImages/EKO/Tablica%201.pdf, (13. travnja 2014.).

URL 2: Popis grupa solidarne razmjene / List of CSA groups in Croatia: https://fusiontables.googleusercontent.com/fusiontables/embedviz?viz=CARD&q=select+*+from+1UYDwOD5B9NSZXKRSFIETH2SK13eRUZdvSLFAZRM+order+by+col4+asc&tmpl=1&cpr=1, (8. travnja 2014.).

